

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (практична психологія)

за темою: Особливості філософії як теоретичного знання.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін *(протокол від 25.08.2023 р. № 9)*

Розробник:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
доктор філософських наук, професор Шаповал Володимир Миколайович

Рецензенти:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ХНУВД, доктор
філософських наук, професор Тягло О. В.

Професор кафедри культурології і медіакомунікацій Харківської
державної академії культури, доктор філософських наук, професор Панков
Г.Д.

План лекції

1. Філософія як теоретичне знання. Структура філософського знання.
2. Філософія та філософування.
3. Особливості філософських проблем.

Текст лекції

1. Філософія як теоретичне знання. Структура філософського знання

А чи є філософія *наукою*? Пропонувати категоричну і остаточну відповідь на поставлене питання тут навряд чи доречно, бо ця проблема вимагає широкої поглибленої аргументації. У цілому ж ми схилиємося до точки зору, що хоча філософія є певним типом теоретичного знання, але вона не є наукою на зразок математики або сучасного природознавства. Філософія прагне спиратися на знання, одержане науковими дисциплінами, прагне на цій підставі сформулювати універсальні принципи і закони. При цьому сфера філософського узагальнення значно ширша, ніж у будь-якої пересічної науки, яка охоплює більш-менш обмежене поле теоретичних і експериментальних даних. Філософія ж, синтезуючи окремі фрагменти “мозаїки” наукових знань, пов’язуючи їх “світоглядним цементом” у одне ціле, не є власно наукою. Адже “світоглядний цемент” – до певної міри припущення, навіть фантазія і віра. Тут філософія наближається до позанаукових форм духовної активності, зокрема до релігії.

Коли заперечуємо тотожність філософії і науки, то звертаємо увагу і на те, що наукове знання зазвичай деперсоніфіковане, воно свідомо прагне до вичерпної уніфікації за змістом і формою: краплі інформації, знайдені окремими науковцями, розчиняються у морі загальнолюдських знань, поповнюючи його. У філософії ж, як вже підкреслювалось, індивідуальне, неповторне завжди присутнє, завжди на першому плані. Немає загальної, неусобленої філософії, подібної до, скажімо, фізики або алгебри. Є філософія Платона, Плотіна, Бекона, Декарта, Канта, Конта, Маркса або Поппера. Звичайно, філософські погляди різних мислителів можна класифікувати і в чомусь об’єднати, звернувши увагу на спільну проблематику, схожість аргументації за змістом чи за формою тощо. Проте погляди кожного автора-філософа залучаються до корпусу світової філософії як єдине утворення, а не якоюсь вибраною частиною, що є типовим для науки. У цьому філософія більше схожа на мистецтво, де авторство має суттєве значення і пов’язане з усім комплексом світогляду або світосприйняття. Тільки, на відміну від мистецтва, філософія головним чином орієнтується не на силу художньої уяви, а на силу раціонального мислення і переконливого мовлення.

За довгі часи свого розвитку філософське знання набрало вельми розгалуженого вигляду, воно певну впорядкованість. Одне з перших

узагальнень щодо структури сучасної йому філософії дав Діоген Лаертський. За основу виділення складових філософського знання він взяв обмежений предмет думки тієї чи іншої групи античних мислителів.

... Одні філософи звуть себе фізиками, через вивчення природи; другі – етиками, через міркування про звичаї; треті – діалектиками, через хитросплетіння промов. Фізика, етика і діалектика суть три частини філософії; фізика вчить про світ та про усе, що у ньому є; етика – про життя і властивості людини; діалектика ж опікується доводами і для фізики, і для етики. До Архелая [включно] існував тільки один рід – фізика; від Сократа... починається етика; від Зенона Елейського – діалектика.

Запропонований Діогеном Лаертським підхід зберігає силу дотепер, хоча виділення складових і їх іменування зазнало змін. А саме, відповідно до визначеного вище складу Універсуму, говорять про **філософію природи** або **натурфілософію**. Ту частину філософії, яка вивчає людину і її життя, сьогодні називають **філософською антропологією** (άνθρωπος з грецької – людина). Суспільство є предметом **соціальної філософії**. І нарешті, як окрему складову виділяють ще і **філософію релігії**. А те, що Діоген Лаертський називав діалектикою, поглинається окремою “наукою міркувати” – **логікою**.

За інших підстав до сукупності складових філософії відносять **метафізику** і **онтологію** (як частину першої), **гносеологію** тощо.

А десь наприкінці XVIII століття почали виникати і все голосніше заявляти про себе так звані “прикладні філософії”, зокрема **філософія права**. Вони досліджують засади різних природних, соціальних і духовних явищ, розв’язують методологічні питання конкретних наук, що безпосередньо вивчають окремі елементи Всесвіту.

Важливо виділити також **історичні типи філософії**, пов’язуючи їх з розвитком людських спільнот до цілісності усіх елементів (економічних, соціально-політичних, культурних тощо). Така історична типологія філософії визначається відомими епохами: Античність, Середньовіччя, Відродження, Новий час (включаючи добу Просвітництва), Новітній час і сучасність.

Припустимо провести типологію філософії і за ознакою “центрації”. “Центрація” – це термін, що вказує на специфічну форму, яку приймають традиційні філософські теми і проблеми, як правило, в зв’язку зі зміною загальнокультурних норм та зразків. У такому разі в історичному розвитку філософії виділяють **космоцентризм, теоцентризм, антропоцентризм, наукоцентризми (сциєнтизм) або антисциєнтизм**.

За численні століття утворилась своєрідна традиція, виник понятійний апарат, термінологія і способи доведення результатів міркувань з універсальних проблем, тобто склалося усе те, що відрізняє філософський роздум або текст від будь-якого іншого. Проте було б помилкою вважати філософську діяльність та її наслідки вичерпно уніфікованими. Кожен з творів більш-менш видатного мислителя несе на собі печатку його індивідуальності. Прочитавши сторінку філософської праці, фахівець впізнає Аристотеля чи Гегеля, Ніцше чи Сартра, Спінозу чи Сенеку. У такий спосіб

формується певна варіативність корпусу надбань філософії. Його всебічний аналіз і конструктивне засвоєння цілком відповідає духу ст. 15 Конституції України, за якою суспільне життя у країні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

2. Філософія та філософствування

Поняття про філософствування, акт філософської активності є не менш складним і “розмитим”, ніж поняття про саму філософію. У душі традиції, пов’язаної з ім’ям Аристотеля, філософствування інколи розуміють як “*мислення про мислення*”, тобто особливу діяльність розуму, котра відбувається заради осягнення самої себе. Така позиція має певні підстави і важлива тим, що акцентує увагу на **рефлексивному** аспекті філософствування. Проте розуміння філософської активності виключно як “*мислення про мислення*” не є повним. По-перше, вже підкреслювалося, що об’єктом філософії є Універсум, а не тільки мислення людини чи навіть бога. По-друге, низка знаменитих філософів і шкіл філософствували не стільки теоретично, скільки практично – через свій спосіб життя, свою діяльність. Сюди доречно віднести, наприклад, Сократа і одну з ліній його послідовників – кінічну.

У свідоцтвах про найвідомішого кініка – Діогена Синодського (IV ст. до н.е.) – не знайти якихось розлогих філософем. Натомість вони являють багато повчальних і часом навіть кумедних переказів про “філософствування життям”. Відомий супротивник пристойності, комфорту і розкошів, Діоген постійно привчав себе до фізичних і моральних випробувань. Наприклад, він тримав в обіймах кам’яну статую взимку, щоб привчити себе до холоду, а влітку просив у неї милостиню, щоб звикнути до відмов. Маючи гідну подиву силу переконування, так що ніхто не був у змозі протистояти його словам, Діоген часто звертався до зовсім іншої аргументації. Одного разу, знаходячись у натовпі людей, які слухали ритора Анаксимена, він почав показувати солону рибку і тим відвернув увагу. Ритор обурився, а Діоген сказав: “*Найдешевша солонина рибка спростувала міркування Анаксимена*”. І це ще не найфривольніша з його витівок!

Але якщо у кініків “філософствування життям” мало локальний і в основному безпечний для оточуючих людей характер, то зовсім інша ситуація була створена зусиллями низки мислителів XIX – XX століть. “*Філософи тільки по-різному пояснювали світ, але справа полягає у тому, щоб змінити його*”, – проголосили К.Маркс і Ф.Енгельс у 1845 році. **Практична орієнтація** виявилась одним з суттєвих елементів того “перевороту у філософії”, який був здійснений засновниками марксизму. А через кілька десятиріч їх вчення набуло значення *не догми, а керівництва до дій* світового пролетаріату.

Навряд чи доречно заперечувати наявність практичного або прагматичного аспекту філософствування. Але наша історія неспростовно довела небезпечність перетворення філософської думки на слухняне

знаряддя політичної і, взагалі, будь-якої практичної діяльності. У цьому зв'язку досить згадати використання Й. В. Сталіним закону єдності і боротьби протилежностей, де було абсолютизовано момент боротьби, за теоретичну підставу сумнозвісної *“практичної діяльності партії пролетаріату”*.

“Партія та її вождь товариш Сталін вчили, що тільки непримиренна боротьба з класовими ворогами може привести до перемоги соціалізму”. Це теоретичне гасло і відповідна практична діяльність у одній лише Україні за часів колективізації і Голодомору 1932-1933 років призвели до загибелі мільйонів безвинних людей. Отже, *“використання”* філософії у практиці хоч і прийнятна, але зовсім не тривіальна і, за деяких обставин, смертельно небезпечна справа. Уникнення цієї небезпеки вимагає наполегливого навчання і самостійних відповідальних роздумів.

3. Особливості філософських проблем.

У повсякденному житті людина оточена колом більш-менш гострих і значущих для неї проблем. Натомість специфіка проблем філософських полягає у їх одвічності, у тому, що вони принципово не мають однозначного і остаточного розв'язання: одного разу сформульовані, вони залишаються постійним предметом роздумів. Кожна нова генерація, нова епоха знову і знову звертається до тих *“клятих” вічних питань* щодо сутності буття, призначення людини у світі та сенсу її життя... Мабуть, найкраще узагальнення філософських проблем у XVIII столітті дав видатний німецький мислитель Іммануїл Кант.

Що я можу знати?

Що я маю робити?

На що я можу сподіватися?

Що таке людина?

Пошук відповідей на ці й подібні питання пролягає через довгий і тяжкий особистий пошук, тривалі й складні роздуми. Істина чи її шукання цілком захоплюють справжнього мислителя, роблять його стійким у переконаннях, як інколи кажуть – одержимим. Він немовби підіймається над плінною людською повсякденністю, занурюючись у таємничі загадки: що таке навколишній світ; чи можна його спізнати і підкорити собі; що таке *“Я”*; у чому криється сенс буття особи, суспільства або Всесвіту взагалі? Це, так би мовити, інваріанти або ***одвічні теми*** філософських роздумів.

Таким чином, у даній лекції поглиблене вихідне уявлення про філософію через опис основних складових філософського знання, виявлення особливості філософствування, а також специфіки тих одвічних для людства проблем, якими вона переймається. Надалі ми перейдемо до конкретного розгляду розвитку філософської думки протягом основних епох існування людства.